

КЛАСИЧНИ ЕТНОГРАФСКИ ЗАПИСИ КАО ЕТНОЛИНГВИСТИЧКИ ИЗВОРИ

Записи који чине садржај класичних етнографских серија и представљају фундаменталан извор за проучавање традицијске културе Јужних Словена означени су као «класични етнографски записи». На примеру теме безбрачности код балканских Словена хришћана показано је како класични етнографски записи функционишу као извори у етнолингвистици. Посебно је разматрана релевантност класичних етнографских записа као етнодијалекатских извора. Указано је на сложеност етнографских записа, посебно с обзиром на променљивост дијахронијске равни и ареала на које реферирају, као и на особености репрезентованог дискурса.

Кључне речи: класични етнографски записи, етнолингвистика, дијалекатски, термин, модел, дијахронија, ареал, дискурс.

0. Тема и циљеви истраживања

У раду ће се испитивати методологија употребе «класичних етнографских записа» као извора за етнолингвистичка истраживања на примеру теме безбрачности код балканских Словена хришћана.¹ Будући да у реконструкцији модела традицијске културе етнолингвистика полази од дијалекатске варијантности лингвистичких и екстралингвистичких компоненти, то ће класични етнографски записи бити вредновани прво са становишта дијалекатске, затим дијахронијске и напослетку етно-социолошке репрезентативности.

1. Класични етнографски записи

Класификација извора јесте један од новијих методолошких проблема у етнолингвистици и као таква интегрисана је у метаметодолошку етнолингвистичку теорију. Као резултат специфичних методских захтева различитих дисциплина, према Биљани Сикимић, разликују се три основна типа текста: *дијалекатски*, *етнографски* и *етнодијалекатски* текст. Основну разлику између «етнографског» и «етнодијалекатског» текста Сикимићева (Сикимич 2002: 32) види у накнадној етнолошкој обради сакупљеног материјала у «етнографском» тексту, која је углавном искључивала претензију ка дијалекатској и идиоматској аутентичности у презентацији грађе.²

«Класични етнографски записи» у етнографији Јужних Словена чине садржај класичних етнографских серија које се користе као фундаментални извори у свим дисциплинама чији предмети истраживања се делимично или потпуно односе на традицијску културу Јуж-

¹ О основним поставкама етнолингвистичке методе уп. Толстој 1995; о примени етнолингвистичке методе у Србији уп. Илић 2002.

² За «дијалекатски текст» према Сикимић (Сикимич 2002: 31) најрелевантнија је репрезентативност информатора као носноца локалног (истраживаног) говора, док је за етнолингвистичку подједнако важна и компетенција информатора у области локалне духовне културе, што резултира захтевом за «етнодијалекатским» текстом као «идеалним» за етнолингвистичка проучавања.

них Словена.³ Као извори за етнолингвистичка истраживања етнографски записи представљају сложен текст који се мора користити имајући у виду више аспеката: дијалекатску репрезентативност, дијакхронијски аспект и ареал на који се односе, систем експлицитних и имплицитних норми званичне културе у којој настају и антрополошка ограничења самих записивача.⁴

1.1. Дијалекатски и дијакхронијски аспект у класичним етнографским записима

Класични етнографски записи потичу с краја XIX и почетка XX века, и чине већину етнографских записа у јужнословенској етнографији. Као потенцијални дијалекатски извор, класични етнографски записи су лимитирани праксом да се етнографске чињенице посредују језиком књижевног идиома, при чему су дијалекатски изрази или сасвим потиснути или околинално дати. Могућности коришћења класичних етнографских записа у дијалектологији и етнолингвистици у ужем смислу су, стога, крајње ограничене. Изузетак представља загребачки *Zbornik za narodni život i običaje* који је оцењен као релевантан дијалекатски извор (Ivić 1968), односно као зборник који инсистира на «употреби аутентичног језика за пункт који обрађује» и који се тиме приближава етнодијалекатском тексту (Сикимић 2000а: 1020-1021; Сикимић 2002: 31-32).

При анализи етнографских записа мора се, такође, имати у виду на који ступањ дијакхронијског развоја неки запис реферира будући да традицијска култура поред релативне конзервативности и стабилности бележи сталну промену и дијакхронијски развој.

1.2. Дискурс класичних етнографских записа

Како су етнографски записи прављени према имплицитним и експлицитним нормама доба у којем су настали, одликују их (не)свесне интервенције записивача укључујућу цензуру и аутоцензуру, оптерећеност етнолошким схватањима свог доба итд. Hayden White⁵ је показао како све друштвене науке које претендују да дају «објективну» слику о неком предмету, било да се ради о историографији или етнографији, поред експлицитне интерпретације носе и имплицитну – избором, редоследом и хијерархијом чињеница.

Већина класичних етнографских записа заступа такозвану «објективну позицију» и тежи да представи «идеалан» модел неког обреда или неке социјалне појаве. У класичним етнографским збиркама представљен је корпус идеалних схема обичајног живота, док је реална, индивидуална реализација неког обичајног модела која је често ближа реалном моделу, изостављена или крајње маргинализована. Класични етнографски записи и упитници доприносе не само селективном пролазу информација, него повремено могу навести на погрешан пут у доношењу закључака (Rajković 1974: 134).

³ То су познате серије као Српски етнографски зборник (Београд), *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slovena* (Загреб), Гласник Етнографског музеја у Београду, Сборник за народни умотворения, наука и књижина (Софија), Гласник земаљског музеја Босне и Херцеговине у Сарајеву.

⁴ Записивачи у класичним етнографским збиркама су били углавном мушкарци, образовани припадници традицијске културе или посматрачи, одређених занимања - најчешће учители и свештеници. У приступу класичним етнографским записима морамо бити свесни антрополошких ограничења записивача која се односе на дистанцираност у односу на културу коју представљају, пол, информисаност; о антрополошким ограничењима истраживача уп. Rajković 1974; Сикимић 2004.

⁵ Уп. White 1973; White 1978.

2. Неудати и неожењени – термилошки ниво

У класичним етнографским записима доследније су навођени дијалекатски термини који представљају називе празника, обреда, актера, обредних предмета и предмета материјалне културе, док је остала дијалекатска лексика углавном изостављена. Записивачи су, према актуелним етнографским упитницима, имали унапред задат термилошки систем који су попуњавали одговарајућим етнографизмима. Етнографизми, односно термини које сам записивач перципира као дијалекатске, најчешће су графички одвојени од остатка текста (знацима навода или курзивом) али могу бити и немаркирани, посебно уколико их записивач није перципирао као термине који се разликују од актуелног књижевног идиома. Ексерпција дијалекатских термина из класичних етнографских збирки зато није сасвим поуздана и не пружа потпуне податке о простирању неке изоглосе.

Из јужнословенских класичних етнографских збирки могу се издвојити две групе термина за неудате/неожењене који међусобно могу бити етимолошки подударни али имају одвојену семантику. Различито значење ових термина успостављено је на основу ширег контекста у коме су употребљени, тако да укључује имплицитну и експлицитну интерпретацију ауторке овог чланка, која би се могла посебно коментарисати и проблематизовати.⁶

Прва група термина означава особе које су прешле социјално одређену узрасну доб за удају/женидбу али се њихов статус перципира као прелазан, који се још увек може променити удајом/женидбом.⁷

Термини за девојке:

застанала (Бобшево-Дупнишко, Кепов 1936: 76); *заседелица* (Тимочка крајина, Станојевић 1929: 23); девојке које *заседе* (Лесковачка Морава, Ђорђевић 1958: 435); *заостала* (ужички, пожешки, косјерићки крај, Благојевић 1984: 238); *застарела* (Јадар, Пантелић 1968: 115); *ostaležnica* (Ријечка нахија, Јовићевић 1910: 89), (Катунска нахија, Рајићевић 1933: 159); *осталеж* (Височка нахија, Филиповић 1949: 155).

Термини за младиће:

застанал (Бобшево-Дупнишко, Кепов 1936: 76); *устанан* (Ђевђелијска Каза, Тановић 1927: 273); *матори момци* (Бело Поље, Николић 1961: 68); *усиђелац* (Гружа, Петровић 1948: 268); *бећар* (Јадар, Пантелић 1968: 115); *ostaležnik* (Ријечка нахија, Јовићевић 1910: 89).

Термини који се односе на оба пола:

позастали, *преређењи* (Врањско Поморавље, Стојанчевић 1974: 336); *заостали*, *позастали* (Бело Поље, Николић 1961: 68).

Наведени термини су дијалекатске варијанте изведеница из основа глагола *стати*, *седети*, *старити*, *прередити*(?). Најпродуктивнија је основа глагола *стати* који упућује на прекид кретања у животно-обредном циклусу.

Друга група термина односи се на особе чија се безбрачност перципира као дефинитиван статус у друштву.

Термини за девојке:

неженења (Каменица, Захариев 1935: 232); *преседела мома* (Бобшево-Дупнишко, Кепов 1936: 76); *ерген-баба* (Ђевђелијска Каза, Тановић 1927: 144); *белокоса* (Скопска котлина, Филиповић 1949: 427); *уседелица*, *уседелка* (Хомоље, Милосављевић 1913: 133); *поседелица* (околина Пећи, Николић 1961: 68); *усидјелица* (ужички, пожешки и косјерићки крај, Благојевић 1984: 240-241); *усиђелице* (Поповци, Мићевић 1952: 179);

⁶ Шире навођење контекста и проблемско разматрање семантике термина на основу контекста захтева посебну анализу која не одговара захтеву за ограниченим обимом рада.

⁷ Арални принцип који следимо у навођењу термина прати линију од истока према западу јужнословенске територије.

усидилица (Пољица, Ivanišević 1904: 251); *usjedelica* (Ријечка нахија, Jovičević 1910: 68); *осталице, неудаваче* («ђевојке које нијесу за удају»), *цуре* («ђевојке које ... се савољно одрекну удалбе») (Кучи, Дучић 1931: 124); *stara parta* (Пригорје, Rožić 1907: 240), (Самобор, Lang 1913: *stara cura* (Шушњево и Чаковац, Vožičević 1906: 107).

Термини за младике:

нежененъ (Каменица, Захариев 1935: 232); *устанани, бићар, сам-самуник, курдак* (Ђеђелијска Каза, Тановић 1927: 133); *ерген-деда* (Скопска котлина, Филиповић 1949: 427); *бећар* (околина Пећи, Николић 1961: 68); *bečar* (Београдско Подунавље, Petrović 1932: 94); *усидјелац* (ужички, пожешки и косјерићки крај, Благојевић 1984: 240-241); *бећар, самоглав* (неожењен појединац који се одели и из задруге «и живи гдегод сам», Височка нахија, Филиповић 1949: 81); *stari dečko* (Лобор, Kotarski 1916: 63), (Самобор, Lang 1912: 132); *stari devec* (Самобор, Lang 1912: 132); *stari dičak* (Шушњево и Чаковац, Vožičević 1906: 107).

У терминима који се односе на неудате девојке доминирају изведенице од глагола *седети* и описне синтагме (придев) *стара* + (именица) *девојка*. У терминима који се односе на неожењене доминирају дијалекатске варијанте термина *бећар* и описна синтагма (придев) *стар* + (именица) *дечко*. Архаична семантика именице *седење* према Бернштаму (2000: 246) подразумевала је тежак положај, према томе, семантика термина са тим кореном заснована је на метафори положаја «седења» као «пропасти, погибије».

Екскерпција дијалекатских термина на примеру термина за безбрачне указује на лимитираност класичних етнографских збирки као етно-дијалекатских извора. Илустративна је чињеница да у класичним етнографским изворима нисмо нашли широко распрострањен термин: *баба-девојка, бабађевојка, бабађевојка, бабадивојка* РСАНУ. Овај податак потврђује да се етнографски извори могу узимати само као допуна дијалекатској грађи.

3. Модели безбрачности – дијахронијски аспект

Класични етнографски записи о традицијској култури реферирају на различите ступење дијахронијског развитка указујући на неколико дијахронијских модела истог културног феномена. Према јужнословенским етнографским записима могу се издвојити два дијахронијска модела безбрачности. Неки записи указују да је безбраčnost могла бити оцењена као социјално прихватљива појава, чак повезана са привилегованим социјалним положајем:

«Kod Srba ikavaca starešina [zadruga] može da bude čak i neoženjen, ali ipak stariji čovek. On je 'verovniji' (pravičniji)» (Ливањско Поље, Pavković 1961: 192); «Prije se ženilo mañe momaka nego danas; 'di je više braće, dogovorili bi se u kući, neka se stariji oženi, ñega najpri pristoji, ne će li on, idu po redu. Kad se ne bi vidilo poroda od onoga prvoga, doša' bi red da se ženi drugi za njin. Ostali bi radili skladovali, a svakomu ne padala na pamet ženiđba, jer tisne godine, nakupit će se puno žena, prosut će dica, ko će izranit' ... I ženski' je bilo prije puno neudati', jer se muškići mañe ženili, a opet i divojke, kada bi se imale udat u slabo življenje, nisu 'tile» (Poljica, Ivanišević 1904: 255); «Takav je stari dečko obično kao gospodar, ñega oženjeni brat u svemu sluša; on kupuje i prodaje blago. Sluša ga zato jer nema djece, a imutak uvijek ostavi djeci svojega brata» (Lobor, Kotarski 1916: 63); «U Brajkovi' je divojka gazdarica. Nije se udavala, a ni ne ide nikud u selo, nego kod kuće radi, a družina je sluša ... Pa opet taka divojka nije kući na teret jer se ne novi» (Оток, Lovrenčić 1899: 53).

Овакав модел у коме безбрачни члан добија привилеговано место старешине задруге могао би да укаже на преживеле форме групног брака и арханчне породице, сачуване фрагментарно у друштвеној пракси и сећањима информатора.⁸

Према већини јужнословенских етнографских извора, безбрачност је оцењена као ретка и изразито негативно вреднована појава, најчешће атрибуирана као «грех» (*grieh*) и «срамота»:

«Дълбоко убедени, че женитбата е нешто абсолютно неизбежно, родителите смятатъ за главна своя грижа 'да задомат челядта си'» (Бобшево-Дупнишко, Кепов 1936: 76); «Они служат за срамоту не само својој кући, него и роду» (Галичник, северозападна Македонија, Петровић 1931: 91); «Grieh je ostati neoženjeno, jer je to Božja volja, pa je čovjek dužan tu volju ispuniti» (Katunska nahija, Pavičević 1933: 160); «Otac i mati jako se skrbitu, če imadu više ćeri, da jim ka ne ostane dema i če ničer ne dojde prvo Јети, unda se i druga famelija skrbi, da cura ne ostane stara parta; to bi bila velika sramota za u fameliju» (Prigođe, Rožić 1908: 45).⁹

Овај модел безбрачности вероватно реферира на каснији ступањ дијахронијског развоја са моногамним браком као главним обредом иницијације јединке. Изостанак такве иницијације могао је утицати на успешност иницијације осталих чланова породице и на благостање целе заједнице.

Примери ова два модела потврђују важност дијахронијске референтне равни као неопходног параметра за класификацију класичних етнографских записа.

4. Модели безбрачности – ареални аспект

Ареално фиксирање и класификација не само извора него и свих структурних компоненти обредног или «социјалног» текста¹⁰ представља једно од основних етнолингвистичких методских начела. Ареална класификација класичних етнографских извора указује на два модела безбрачности: «источни» и «западни».

Из класичних етнографских записа може се издвојити инвентар атрибута који маркирају безбрачне особе, али он није дијалекатски релевантан, будући да су такви атрибути углавном посредовани идиомом књижевног језика или мешавином дијалекта и књижевног језика, са изузетком већ помињаног загребачког *Zbornika za narodni život i običaje*.

⁸ О групном браку уп. Кулишић (1956: 227-242).

⁹ Уп још и: «Сваки је мушкарац дужан да оснује породицу, и то што пре. Само 'село' води рачуна да се сваки способан мушкарац ожени» (*Скопска котлина*, Филиповић 1939: 282); «Овде има примера да се о женидби 'заосталих', брачних кандидата брине не само њихов род, него и пријатељи и комшије из њиховог и суседних села» (*Бело Поље*, Николић 1961: 68); «Ово се ретко дешава и ако се нечија ћерка не уда 'на време' сматрају да је несрећна, а то је непријатно за породицу» (*Неготинска крајина*, Пантелић 1970: 125); «Stid e i sramota po obajdvoe a i po nu kuću čitavu kad bi momak i devojka zaostali, a oženio se on, udala se nie» (*Retkovci*, Filakovac 1906: 109).

¹⁰ Термин «обредни текст» преузет је из руске етнолингвистичке школе (Толстој 1995: 123); радни термин «социјални текст» уведен је овде да би се означио културни текст који у себе укључује разне елементе се односи на социјалне, антрополошке феномене традицијске културе, а који не спадају у обичајно-обредну праксу у ужем смислу. Ако је «етнодијалекатски текст» дефинисан као текст на теме материјалне и духовне традицијске културе настао у локалном говорном идиому, онда би се текст социјалне тематике у ширем смислу настао у локалном говорном идиому могао одредити радним термином као «социодијалекатски», «социолингвистички» или «антрополошко-дијалекатски текст». Оваквим истраживањима блиска је антрополошко-лингвистичка анализа, више о истраживањима ове врсте в. Sikimić/Sorescu 2004.

4.1. «Источни» модел безбрачности

«Источни» модел односи се на јужнословенски ареал од западне Бугарске, преко Македоније до источне и јужне Србије. Социјална ситуација означена је као «мањак девојака», а безбрачност је карактеристична више за мушку полну групу:

«Много по-редко сь неомъжените стари моми спрямо стари ергени» (Каменица, Захаријев 1935: 232); «Код нас уопште на југу, до саме грчке границе, девојака је бројно мање од мушкараца. Све се девојке, па и ћораве и сакате, удају, док у сваком селу остане по неколико момака нежењених» (Ђевђелија, Тановић 1927: 139); «Момак или девојка и са незнатним телесним или душевним недостатком тешко се жени, односно удаје» (Галичник, северозападна Македонија, Петровић 1931: 91); «Од девојака остају неудате обично оне, које имају какав природни недостатак: хrome, глуве, луде, слепе и т.д. И грбаве па и најружније девојке ретко остају неудате» (Хомоље, Милосављевић 1913: 133); «Нема примера да девојка остане неудата, само се не удају слепе, глуве, неме, сакате и душевно болесне. Чак се уда и она која има понеку ману нпр. ако је грбава или у једну ногу рома и слично» (Бољевац, Грбић 1909: 144); «Остају неудате и нежењене само особе душевно поремећене и за рад неспособне, 'под маном'» (Бело Поље, Николић 1961: 68).¹¹

Десигнати који маркирају особе које нису прошле брачну иницијацију односе се на телесне и психичке недостатке (*ћораве, сакате, грбаве, хrome, слепе, неме, глуве, душевно болесне, луде, под маном*). У српским и бугарским класичним етнографским изворима доминантна је употреба књижевног идиома. Једино је десигнат *под маном* издвојен као етнографизам полунаводима.

Социјална ситуација означена као «мањак девојака» омогућује иницијацију девојака са мањим недостатком (према запису из Бољевца означени десигнатима *грбава или у једну ногу рома*), док већи недостаци могу спречити удају (у запису из Бољевца означени десигнатима *слепе, глуве, неме, сакате и душевно болесне*). Ови налази указују на одлучујући значај социјалног фактора у брачној иницијацији.¹²

¹¹ Уп још и: «Не жене [се] килави и сакати ... Све девојке имају услова за удају. Удаће се и ако је сиромашна, па и 'да не чини, ће си најде муж' ... удаће се макар 'ђубре била' ... Разуме се девојке с манама се не удају за младе момке него за старе или за удовце» (*Скопска Котлина*, Филиповић 1939: 425); «Удовци, застарели момци и телесно дефектни момци из Сиринићке жупе, којима је тешко у месту наћи жену, одлазе чак у Херцеговину и одатле доводе себи жене» (*Сиринићка жупа*, Филиповић 1967: 50); «Девојке које 'заседе' или због болести, или због тога што много избирају, што су 'манцине' ... удају се и за старије момке и за удовце и 'распуштенике'» (*Лесковачка Морава*, Ђорђевић 1958: 435); «Неступање у брак је последица личних разлога, првенствено због болести, физичких или психичких недостатака» (*Неготинска крајина*, Пантелић 1970: 124); «По правилу сваки се мушкарац мора оженити а девојка удати. Жене се чак и они који имају физичке недостатке» (*Банатске Хере*, Димитријевић 1958: 238); «Neženstvo је права retkost ... nastaje zbog psihičkih i telesnih nedostataka» (*Beogradsko Podunavlje*, Petrović 1932: 94).

¹² И према «западним» изворима, уколико је социјална ситуација означена као «мањак девојака» телесни недостатак неће омекшати иницијацију девојке: «Vrlo је rijetko људи који се никад нису женили, а још ређе жена, које се нису удале. Узрок, што се такви људи нису женили, јест тај, што су будале, па их ниједна не ће узети; што су наказни од родера, па се свакој гади на њих; што су од природе неспособни за ženidbu. Тако су узрочи и за neudavate жене: или су budalaste, или су наказне, те их нико не begeniше» (*Riječka nahija*, Jovičević 1910: 68); «Stariji људи кажу да је у вом крају до последњег рата било увек више младича него девојака, да се зато свака девојка, ма са какавом физичком или другом маном, била удала» (*Lištica*, Kajmaković 1970: 301).

4.2. «Западни» модел безбрачности

Линија која оцртава «западни» ареал спаја Славонију, Загорје, Босну и Црну Гору. У овом ареалу социјална ситуација означена је као «вишак девојака», тако да телесни критеријум постаје пресудан у одвајању удатих од неудатих:

«No se žene i neki nijemci i slijepci, pa i neki, kojijema su obje noge do pasa suhe kao palice. Za po jada bi bilo kad bi oni uzeli sakate žene, no oni i zdrave žene uzimaju ... Ženski bogalji, ako imaju koju višu manu, ostaju neudati; njih niko ne će, pa ni sami muški bogalji» (Riječka nahija, Jovičević 1910: 97); «U Kraja nema momaka, koji se ne žene, a nađe se po đikojā cura, koja se ne uda. A ne uda se zbog toga, što je kļasta, ili sakata, ili ružna, pa je ne će niko» (Kralje, Klarić 1901: 261); «Ima i djevojaka starih neudatih, a to su samo one, koje su šepave, puklave ili drukčije uvijek 'betegljive'. Ove znaju biti hude, 'kujsaste' ... Svaki je dečko oženjen; ima ih nekoliko slijepih i gluhošnjemih, ali se svaki može oženiti, djevojaka je mnogo» (Lobor, Kotarski 1916: 52); «Cure se ne udaju, jer nisu za niš, nisu sputne u telu, imadu kakovu falingu da su nakazne: šepave, nedušjive, zgurene, čorave ... Jedna se ni udala zato, ča je mala i zgurena, a i drugač je nejaka, pak ju nigdor ne će» (Čakovac, Božičević 1906: 106).¹³

Удаја је у овом случају онемогућена и мањим телесним недостацима (*falinga*, *kļasta*, *sakata*, *ružna*, *šepave*, *puklave*, *betegljive*, *kujsaste*, *nisu sputne u telu*, *nedušjive*, *zgurene*, *čorave*).¹⁴ У етнографским записима као етнографизми су издвојени *betegljive* и *kujsaste*.¹⁵ Придев «кујсаст» није забележен у РСАНУ. Код Скока постоји одредница *kujus* као лексема (потиче од латинског генитива *cūjus*, од *qui*, забележена код Марина Држића у значењу «луда, будала»). Овај придев би могао имати исто етимолошко порекло. Будући да није забележен ни у РСАНУ ни у RJAZU, могао би послужити као пример употребе класичних етнографских збирки као драгоцених дијалекатских извора.

Дистинктивна црта на основу које су успостављени ови модели јесте социјални фактор који утиче на безбрачност одређене полне групе. Ови социо-ареални модели, могу представљати етно-ареалне моделе, који упућују на различите дијахроничке моделе културе. Могуће је да у дискурсу етнографских записа ознака «вишак девојака» настаје као последица маски-

¹³ Уп још и: «Ma bio momak šepav, gluv, i čorav, oženi se, da tko ima prat i s njim brigu vodit. Curama to nije sila: one se ne udaju, ako su šepave ili kako drukče nakazne» (Varoš, Lukić 1921: 131); «Malo je dečkov ki se ne bi žeñili ... saki se žeñi – jen predi drugi kešne ... Zati skeri se cure otijdu zamuža; samo ke nisu iz poštene iže, ali ke su mrske ali ke imaju kakvu falingu – te ostanedu stare parte» (Prigorje, Rožić 1907: 239); «Bio momak ma kaki, naći će se divojka, jer se momak oženiti mora, ma ne imo na kući rogova... Divojka već može ostati neudata, ako nije potpuna i dovarena» (Otok, Lovretić 1897: 320); «Ima cura, koje se nikad nisu udale i ne će, more biti jer koji beteg na tilu ili rdava nagav» (Poljica, Ivanišević 1904: 255); «Потреба за животом у брачној заједници је толнка да се због ње праве многи компромиси: доводи се жена са озбиљним недостатком, жени се по четврти пут» (Височка нахија, Филиповић 1949: 80); «У брак не ступају лица са физичком маном, ментално заостали, душевно поремећени или болесни од какве трајне и неизлечиве болести» (ужички, пожешки, косјерићки крај, Благојевић 1984: 238); «Уседелице девојке ('усињелице') теже се удају од уседелих момака ('усињелаца')» (Гружа, Петровић 1948: 268).

¹⁴ Будући да је значење већине наведених лексема нејасно за говорника стандардног језика дата је дефиниција значења. Провера је вршена прво у речнику стандардног језика РМС/PMX, уколико није потврђен пример је провераван у речнику РСАНУ и ако ту није потврђен у RJAZU: *pukļav* забележен у RJAZU као придев од *pukļa* («избочина, грба на леђима»); *falinga* у РМС забележена као немачки варваризам («мана, недостатак»); *sputan* у РМС («складан, згодан»); *kļast* у РМС («кљав, сакат (у руку или у ногу)»); *nedušiv* у РСАНУ као покрајински израз («астматичан, сипљив»).

¹⁵ Придев *betegļiv* је забележен у РСАНУ (у овом случају употребљен у значењу наведеном за лексему *betegļan* под 1. «болан, болестан, немоћан» или под 2. «који има неки телесни недостатак»).

рања синхроно неприватљиве друштвене појаве неким рационалним аргументом. «Источни» модел би могао чувати трагове социјалне доминације жена и матриликалног брака.¹⁶

Класификација етнографских записа на основу варијаната и ареала у етнолингвистици није значајна само за издвајање културно-дијалекатских целина, него и за дијахроничка проучавања, што је у методолошком погледу приближава дијалектологији.

Извори и литература

- Бернштам 2000 – Т. А. Бернштам: *Молодость в символизме переходных обрядов. восточных славян. Учение и опыт Церкви в народном христианстве*, Санкт-Петербург, 2000.
- Благојевић 1984 – Н. Благојевић: Обичаји у вези са рођењем, женидбом и смрћу у титовоужничком, појешком и косјерићком крају, *Гласник етнографског музеја*, Београд, 48, 1984, 209-310.
- Гавриловић 1998 – Љ. Гавриловић: Женски сениорат у браковима у Књажевачкој области крајем XIX века, *Гласник етнографског музеја*, Београд, 62, 1998, 29-50.
- Грбић 1909 – С. М. Грбић: *Српски народни обичаји из Среза Бољевачког*, Српски етнографски зборник, Београд, 14, 1909, 1-382.
- Димитријевић 1958 – С. Димитријевић: Обичаји у личном и породичном животу, *Банатске Хере*, прир. М.С. Филиповић, Војвођански музеј Посебна издања, Нови Сад, 1958, 232-263.
- Дучић 1931 – С. Дучић: *Живот и обичаји племена Кучи*, Српски етнографски зборник, Београд, 48, 1931.
- Ђорђевић 1958 – Д. М. Ђорђевић: *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, Српски етнографски зборник, Београд, 70, 1958, 1-724.
- Захариев 1935 – Ј. Захариев: Каменица, географско-етнографско изучавање, *Сборник за народни умотворения*, Софија, 40, 1935, 1-458.
- Кепов 1936 – И.П. Кепов: Народописни и езиковни материјали отъ с. Бобшево-Дупнишко, *Сборник за народни умотворения*, Софија, 42, 1936, 1-288.
- Милосављевић 1913 – С. М. Милосављевић: *Српски народни обичаји из среза Хомољског*, Српски етнографски зборник, Београд, 19, 1913, 1-442.
- Мићевић 1952- Љ. Мићевић: *Живот и обичаји Поповаца*, Српски етнографски зборник, Београд, 65, 1952, 1-441.
- Николић 1961 – В. Николић: Брак код Срба у Метохији (околина Пећи), *Етнолошки преглед*, Београд, 3, 1961, 59-103.
- Пантелић 1968 – Н. Пантелић: Свадбени обичаји у Јадру, *Гласник етнографског музеја*, Београд, 30, 1968, 113-128.
- Пантелић 1970 – Н. Пантелић: Свадбени обичаји у Неготинској крајини, *Гласник етнографског музеја*, Београд, 33, 1970, 123-148.
- Петровић 1931 – П. Ж. Петровић: Свадбени обичаји у Галичнику, *Гласник етнографског музеја*, Београд, 6, 1931, 90-99.
- Петровић 1948 – П. Петровић: *Живот и обичаји народни у Грузији*, Српски етнографски зборник, Београд, 58, 1948, 1-580.
- РСМ – *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матница Српска/ Матница Хрватска, Нови Сад/ Загреб, 1967-1976.
- РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1959.
- Сикимић 2000а – Б. Сикимић: Терминологија производње дрвеног угља у селу Равна Гора, *Јужнословенски филолог* LVII 3-4 (Посвећено Павлу Ивићу), Београд, 2000, 1009-1028.
- Сикимић 2004 – Б. Сикимић: Актуелна теренска истраживања дијаспоре: Срби у Мађарској, *Теме*, /у штампи/, Ниш.

¹⁶ Филиповић (1991) је указао на појаву задруга у западној Македонији са женом старешинном; на основу статистичких података с краја XIX из књажевачке области, Љиљана Гавриловић (1998) утврђује доминацију бракова са женским сениоратом, али ту појаву доводи у везу са социоекономским условима а не са матриликалним браком; Svetieva (2000) утврђује постојање «реалног модела» у традицијској македонској култури, насупротив «идеалном» патријархалном моделу, у коме жена има значајну улогу и остварује своја латентна права.

- Сикимич 2002 – Б. Сикимич: От диалектногo к этнодиалектнoму тексту, *Вопорсы региональной лингвистики*, зборник радова, Волгоград, 2002, 30-40.
- Станојевић 1929 – М. Станојевић: *Зборник прилога у познавање Тимочке крајине I*, Београд, 1929.
- Стојанчевић 1974 – В. Николић-Стојанчевић: *Врањско поморавље*, Српски етнографски зборник, Београд, 86, 1974.
- Тановић 1927 – С. Тановић: *Српски народни обичаји у Тевђелијској Кази*, Српски етнографски зборник, Београд, 40, 1927, 1-483.
- Толстој 1995 – Н. И. Толстој, *Језик словенске културе*, Просвета, Ниш, 1995.
- Филиповић 1939 – М. С. Филиповић: *Обичаји и веровања у Скопској котлини*, Српски етнографски зборник, Београд, 54, 1939, 276-566.
- Филиповић 1949 – М. С. Филиповић: *Живот и обичаји народни у Височкој нахији*, Српски етнографски зборник, Београд, 61, 1949, 1-336.
- Филиповић 1967 – М. С. Филиповић: *Различита етнолошка грађа*, Српски етнографски зборник, Београд, 1967, 1-333.
- Филиповић 1991 – Жене као народни главари код неких балканских народа, *Човек међу људима*, СКЗ, Београд, 1991.
- Воџићевић 1906 – Ј. Воџићевић: *Nародни живот у Шушњеву селу и Ћаковцу*, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 11, 1906, 80-107.
- Filakovac 1906 – Ivan Filakovac: *Ženidba. Narodni običaji u Retkovcima (Slavonija)*, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 11, 1906, 108-128.
- Илић 2002 – М. Илић: *Etnolingvistika u Srbiji*, *Zbornik Mатице српске за славистику*, Нови Сад, 62, 2002, 211-234.
- Ivanišević 1904 – F. Ivanišević: *Poljica*, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 9, 1904, 23-144, 191-326.
- Ivić 1968 – P. Ivić: *Procesi rastećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima*, *Zbornik Mатице српске за филологију и лингвистику IX*, Нови Сад, 57-69.
- Jovičić 1910 – A. Jovičić: *Nародни живот. (Riječka nahija u Crnoj Gori)*, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 15/1, 1910, 29-119.
- Kajmaković 1970 – R. Kajmaković: *Nародни обичаји становништва Lištice*, *Glasnik zemaljskog muzeja n.s. Etnologija*, Sarajevo, 24-25, 1970, 299-318.
- Klarić 1901 – I. Klarić: *Kраје (u турској Hрватској)*, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 6, 1901, 53-114, 249-291.
- Kotarski 1916 – J. Kotarski: *Lobor*, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 21, 1916, 46-80.
- Kulišić 1956 – Š. Kulišić: *Tragovi arhaične porodice u svadbenim običajima Crne Gore i Boke Kotorske*, *Glasnik zemaljskog muzeja n.s.*, Sarajevo, 11, 1956, 211-242.
- Lang 1912 – M. Lang: *Samobor. Narodni život i običaji*, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 17, 1912, 193-342.
- Lang 1913 – M. Lang: *Samobor, narodni život i običaji*, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 18/2, 1913, 235-372.
- Lovretić 1897 – J. Lovretić: *Otok. Narodni život i običaji*, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 2, 1897, 91-459.
- Lovretić 1899 – J. Lovretić (i J. Bartol): *Otok*, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 4, 1899, 45-112.
- Lukić 1921 – L. Lukić: *Varoš. Narodni život i običaji*, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 25/1, 1921, 105-176.
- Pavičević 1933 – M. M. Pavičević: *Обичаји (Katunska nahija u Crnoj Gori)*, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 29/1, 1933, 146-180.
- Pavković 1961 – N. Pavković: *Selo i zadruga*, *Glasnik zemaljskog muzeja n.s.*, Sarajevo, 15-16, 1961, 187-202.
- Petrović 1932 – P.Ž. Petrović: *Svadbeni običaji (Beogradsko Podunavlje)*, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 28/2, 1932, 94-110.
- Rajković 1974 – Z. Rajković: *Обилјежја етнографске граде и методе нјезина теренског истраживања*, *Etnološki pregled*, Ljubljana, 12, 1974, 129-134.
- RJAZU – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, I-XIV, Zagreb, 1880-1952.
- Rožić 1907 – V. Rožić: *Prigorje. Narodni život i običaji*, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 12/1, 1907, 49-134.

- Rožić 1908 – V. Rožić: Prigorje, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 13/1, 1908, 16-112.
- Sikimić 2004 – B. Sikimić: Metafora praznog prostora: Čerkezi na Kosovu, *Slavia meridionalis*, /u štampi/, Warszawa.
- Sikimić/Sorescu 2004 – B. Sikimić, A. Sorescu: The Concept of Loneliness and Death among Vlachs in Northeastern Serbia, *Death and Orient*, /u štampi/, Craiova.
- Skok – P. Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-III, Zagreb, 1971-1973.
- Svetieva 2000 – A. Svetieva: Status na ženata vo tradiciskata selska zaednica i semejstvo, *ЕтноАнтропозум/ EthnoAnthropoZoom*, Journal of Department of Ethnology, Faculty of Natural Sciences and Mathematics, University St. Cyril and Methodius, Skopje, www.ethnology.pmf.ukim.edu.mk/etnoantropozoom.
- White 1973 – H. White: *Metahistory: the historical imagination in nineteenth-century Europe*, University Press, Baltimore, 1973.
- White 1978 – H. White: *Tropics of discourse: essays in cultural criticism*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1978.

Marija Ilić

CLASSICAL ETHNOGRAPHIC RECORDS AS ETHNO-LINGUISTIC SOURCES

With the term "classical ethnographic record", the author marks contents of classical ethnographic serials as basic for studying traditional culture of Southern Slavs. One topic shows how "ethnographic record" functions as a source in ethno linguistics.